

UDC: 821.111

КРИТИЧНО-ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ ДИСКУРС ТВОРЧОСТІ ТОЛКІНА

Денис Кофлер

Здобувач,

Кафедра світової літератури і порівняльного літературознавства,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (УКРАЇНА),
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
e-mail: countbelaorlok@gmail.com

РЕФЕРАТ

Мета. Стаття присвячена аналізу інтерпретації векторів, сформованих у процесі наукового осмислення творчості Джона Р. Р. Толкіна. Метою статті є розглянути основні тенденції критичної рецепції літературної спадщини Толкіна в англо-американському, російському (радянському та пострадянському) та українському літературознавстві. **Дослідницька методика.** В основі дослідження – системний підхід, спрямований на вивчення літературознавчої рецепції творчості Толкіна у її органічній цілісності, що дозволяє простежити зв'язки між критичними оцінками у різних країнах, а відтак виявити системні закономірності наукової інтерпретації спадщини англійського автора. **Результати.** Дослідження окреслює базові тенденції літературно-критичної інтерпретації творчості Толкіна в англо-американському, російському та українському літературознавстві. На основі аналізу існуючої критичної толкіністики виявлено наступні вектори наукового осмислення спадщини англійського автора: вивчення толкінівського художнього світу як цілісної авторської міфологічної системи; виявлення витоків її образності; осмислення її з точки зору сприйняття читачем як самостійної художньої реальності, що зберігає зв'язок як з об'єктивною реальністю, так і з літературною та культурною спадщиною людства. **Наукова новизна.** Полягає у спробі системного аналізу тенденцій, характерних для англо-американської, російської та української критичної рецепції спадщини Толкіна, в їхньому розвитку та співвідношенні. **Практичне значення.** Стаття може бути використана для подальшого вивчення динаміки та наповнення критичної рецепції доробку Толкіна

Ключові слова: критична рецепція, інтерпретація, авторська міфологічна система, вектор дослідження.

THE LITERARY CRITICAL DISCOURSE OF TOLKIEN WORKS OF FICTION

Denys Kofler

Applicant,

Department of World Literature and Comparative literary Criticism,
Vasyl Stefanyk Precarpatian National University (UKRAINE),
76018, Ivano-Frankivsk, 57, Shevchenka str.,
e-mail: coutbelaorlok@gmail.com

ABSTRACT

Aim. The article deals with the analysis of the interpretation directions of Tolkien fiction works formed in a process of their scientific understanding. The actual aim of the article is to study the Tolkien heritage critical reception basic tendencies in Anglo-American, Russian (Soviet and post-Soviet) and Ukrainian literary criticism. **Methods.** The basis of the research is systematic approach towards critical study of Tolkien works in their organic integrity. Such kind of approach gives the opportunity to analyse some links between critical thoughts present in different countries and thus to display some systematic patterns of the British author legacy ways of scientific interpretation. **Results.** The research demonstrates fundamental tendencies of Tolkien works interpretation in Anglo-American, Russian and Ukrainian literary critical study. On a basis of the analysis of currently existing Tolkien works critical reception such directions of the British author legacy scientific understanding are displayed:

study of Tolkien fictional world as complete authoring mythological system; the origin of it's images analysis; reader's reception of this system as particular artistic reality which keeps the link with literary and cultural legacy of mankind. *Scientific novelty*. It should be considered the attempt of tendencies characteristic of Anglo-American, Russian and Ukrainian Tolkien legacy critical reception in their development and correlation systematic analysis. *The practical significance*. The article may serve for the further investigation of Tolkien works critical reception dynamics and filling.

Key words: critical reception, interpretation, authoring mythological system, direction of research.

Літературний доробок професора Джона Р. Р. Толкіна є явищем без перебільшення, унікальним. З моменту першої публікації «Володаря Перстенів» (перші дві частини роману побачили світ в 1954 р., третя вийшла через рік; в 1968 р. всі три частини були вперше видані в одному томі) не вщухають дискусії щодо жанрової приналежності твору, його сюжетних витоків та впливу на літературний процес і культуру ХХ ст.

За життя Толкіна британська критика в цілому сприйняла роман поверхово, не намагаючись заглибитися в текст, через що й поставилася до нього достатньо прохолодно. До твору висувалися різноманітні, подекуди досить дивні претензії: наприклад, критики Е. Вілсон, П. Грін та Е. Муїр вважали, що роман розрахований виключно на підліткову аудиторію та на тих дорослих, які, за словами Вілсона, «на все життя зберігають прив'язаність до підліткового читива» [цит. за: 6, с. 22]. Муїр дорікав автору й у більш серйозних недоліках: на його думку, характери героїв твору не представлені у їхньому розвитку, вони нібито з самого початку є або цілковито добрими, або ж цілковито злими й залишаються такими до останньої сторінки – судження, слід зауважити, більш ніж поверхове, якщо згадати образи Боромира, Денетора чи Голума [див.: 1, с. 44]. Д. Ламберт вважав, що «Володар Перстенів» позбавлений релігійного і жіночого начал, особливо морального боку даних понять [див.: 1, с. 45], а професор М. Робертс не вбачав у тексті – як не дивно – наявності авторського світогляду, стверджуючи, що його архаїзована форма свідчить лише про намагання автора втекти від реальності й досвіду сучасності [див.: 6, с. 247]. К. Брук-Роуз вважала, що оскільки реальність тексту є цілковито вигаданою, він постійно потребує пояснень і через це перевантажений зайвою інформацією. Особливо зайвими, на її думку, були додатки до роману, зокрема ті, де йдеться про мови Арди. К. Брук-Роуз стверджувала, що ці додатки демонструють лише професійну зацікавленість автора даною науковою сферою й не приносять ніякої практичної користі у процесі осягнення суті самого твору [див. про це: 6, с. 528]. Університетська еліта сприйняла толкінівський літературний експеримент не краще, ставлячи його в один ряд з представниками так званого «epic fantasy» (на зразок творів Роберта Говарда) – напрямку, який, на їхню думку, був позбавлений мистецької цінності.

В 1961 році критик Ф. Тойнбі відмітив, що читачі нібито поступово забувають Толкіна (ігноруючи факт, що на той час вийшли дев'ять перевидань кожного тому «Володаря Перстенів»), а його колега К. Манлав в 1975 році, через два роки після смерті Толкіна, заявив, що галас навколо його особистості і творів є чимось на зразок загальнонаціонального британського запаморочення, а отже – це явище минуще [див.: 6, с. 23].

Цим твердженням, як відомо, не судилось стати реальністю. «Володар Перстенів» і по цей день приваблює широку читацьку аудиторію й викликає неабиякий інтерес у науковців. Упереджені закиди критиків змінив серйозний аналіз структури твору, його витоків та зв'язку з літературним процесом, лінгвістичної та філософської складової тощо.

У 1968 році була видана збірка «Толкін і критики». Представлені в ній публікації здебільшого носять негативний характер, репрезентуючи судження, подібні до вищезгаданих. Але серед них присутні декілька статей, які, безперечно, заслуговують на увагу. Мова йде про статті «Розвінчання влади» Клайва Л'юїса, де підкреслюється ідея звернення Толкіна до архаїчної героїки з метою принести в сучасність справжні духовні цінності; «В пошуках героя» Вістена Одена, у якій звертається увага на міфологічність та епічність, притаманні творам Толкіна; «Володар гобітів» Едмунда Фуллера, де автор на відміну від більшості тогочасних критиків, які вважали «Володаря Перстенів» маргінальним твором, говорить про твір як про живе явище сучасного літературного процесу [див.: 5, с. 110]. Складається враження, що з того часу серйозна англійська критика, яка має на меті ґрунтовний аналіз творчості Толкіна як літературного явища, наслідувала тези, представлені в даних публікаціях, умовно розподіляючись на три вектори дослідження:

- тлумачення літературного світу Толкіна як системи конкретних алегорій з певної позиції, як то релігійної (К. Кілбі, С. Кальдекотт), соціальної, в тому числі спроби продемонструвати віддзеркалення в творах Толкіна певних історичних подій, які мали місце в ХХ ст. (Е. Фуллер, Р. Пленк, А. Перкінс) чи психоаналітичної (Т. О'Ніл). Зауважимо, що сам Толкін неодноразово вказував на своє несприйняття будь-якої форми алегоризму [див.: 5, с. 112];

- аналіз міфологічних витоків толкінівської образності із залученням юнгіанської теорії (Р. Ноель, Р. Хелм, Х. Кіман, Т. Шиппі);

- аналіз творів Толкіна з точки зору літературної композиції і мовних експериментів (К. Хостетер, П. Вінн, А. Сміт, Т. Шиппі, Р. Вест) [див.: 4, с. 3].

У Радянському Союзі літературна критика зі зрозумілих причин звернулася до постаті і спадщини Толкіна достатньо пізно, через що перші публікації з даної тематики носили здебільшого апологетичний характер і мали на меті як загальну підготовку читацької аудиторії до сприйняття толкінівської творчості, так і своєрідний захист її «несхожості» з усім, з чим радянський читач був знайомий.

На особливу увагу заслуговує стаття автора першого опублікованого російського перекладу «Володаря Перстенів» С. Муравйова «Толкін і критики. Огляд» (1976). Окресливши основні західні вектори критичної рецепції Толкіна – вищезгадане «алегоричне тлумачення» і «міфологічний аналіз», С. Муравйов доходить висновку, що ключем до аналізу творів Толкіна є виявлення специфіки його художнього методу, визначальною рисою якого є цілісність світу, побудованого завдяки фольклорно-міфологічній основі тексту. Також Муравйов визначає «Володар Перстенів» як твір експериментального характеру [див.: 5, с. 111]. Подальші тогочасні дослідження толкінівської творчості зосереджувалися на проблемах співвідношення в ній фантастичного й реалістич-

ного, філософської проблематики творів та виявлення міфологічних витоків толкінівських образів та сюжетних мотивів (Е. Апенко, С. Кошелєв, Л. Лінаск). Як в радянський, так і в пострадянський період зацікавлення в російських дослідників викликала проблема погляду на художній світ Толкіна як на самостійну і цілісну авторську міфологічну систему, яка в той же час не пориває зв'язків із архетипами, що лежать в основі аутентичних міфологій (Р. Кабаков, С. Лузіна, О. Потапова, С. Таскаєва, А. Хромова).

Дискусії велися і щодо жанрової приналежності «Володаря перстенів». Так, С. Кошелєв вважав, що творчість Толкіна навряд чи можна безумовно віднести до тієї чи іншої літературної традиції. Р. Кабаков, визначаючи «Володаря Перстенів» як «міфологічну епопею», висловлював думку, що в силу своєї багатоплановості і порушення законів сучасної прози, твір є відкритим для будь-якої літературознавчої інтерпретації [7, с. 210]. Е. Шустова, посилаючись на низку досліджень, вказує на жанрову синтетичність «Володаря Перстенів», вбачаючи в ньому комбінацію фентезі, чарівної казки, міфологічного епосу і філософського роману [див.: 7, с. 211]. Дані вектори сприйняття визначили подальший характер російської толкіністики, яка переважно зосереджена на концептуальному аналізі текстів Толкіна та звертає особливу увагу на міфологічний підхід, в рамках якого толкінівська творчість розглядається як приклад сучасної літературної міфотворчості в органічному її зв'язку з літературним і культурним спадком людства.

Щодо українського літературознавства, критичне осмислення толкінівського доробку тут тільки розпочинається. Перш за все, слід звернути увагу на статті В. Бойницького. В одній з них – «Відокремленість та автентичність створеного світу у романі Толкіна „Володар Перстенів”» – дослідник тлумачить роман як систему текстуальних кодів згідно з теорією Р. Барта, демонструючи наявність таких кодів у тексті роману та підкреслюючи можливість різноманітних інтерпретацій даного тексту у процесі сприйняття його читачем, що фактично перегукується із вищезгаданим твердженням Р. Кабакова. На думку Бойницького, особливу роль в читацькому осмисленні толкінівського літературного світу відіграє власне культурний код (за визначенням Р. Барта), який уможливорює сприйняття цього світу як окремої реальності [див.: 3, с. 188]. В подальших своїх дослідженнях Бойницький продовжує розвивати ідею засвоєння творчості Толкіна як окремої завершеної в собі автентичної літературної реальності у її співвідношенні із реальністю об'єктивною, із світом, який оточує нас. У публікації «Огляд можливих напрямків літературно-критичного дослідження художніх творів Дж. Р. Р. Толкіна» Бойницький окреслює імовірні вектори подальшого дослідження толкінівської творчості, можливі, на його думку, в українському літературознавстві: казковість та міфічність в творах Толкіна; «Володар Перстенів» як епос; художні прийоми та стиль даних творів; аналіз персонажів; теологія та космологія; феномен толкінівського неоміфологізму; поєднання міфологічності і казковості з художніми прийомами літератури ХХ ст [див.: 2, с. 229].

Безперечно цікавими є ґрунтовні дослідження О. Тихомирової. В дисертації «Міфічний квест у літературній спадщині Дж. Р. Р. Толкіна» дослід-

ниця детально розглядає власне проблему міфічного квесту, який, на її думку, відіграє роль медіатора в гіпотетичному діалозі між кельтською та англосаксонською традиційними системами – діалозі, який не відбувся з певних історичних причин і завдяки реконструкції якого Толкін намагався створити свою «міфологію для Англії». В іншій роботі «Світоландшафт Арди: опозиція Аман / Середзем'я» О. Тихомирова підкреслює необхідність послідовного і системного розгляду міфології Толкіна з урахуванням структурних зв'язків, які є наявними між її окремими елементами. Як приклад подібного підходу демонструється аналіз змін, що відбуваються в світоландшафті Арди внаслідок певних подій її міфологічної історії. Виходячи з даної концепції, ландшафт світу толкінівської міфології виступає в ролі певної семіотичної системи, зміни в якій породжують специфічні для неї змісти і утворюють певні зв'язки між її окремими частинами [див.: 8, с. 176].

Огляд вищезгаданих досліджень дозволяє зробити висновок, що для української толкіністики постають актуальними питання осмислення художньої реальності Толкіна передусім як самостійного цілісного авторського міфологічного світу та спроби сприйняття цього світу власне як «другої реальності» («Малого Творення», за термінологією самого Толкіна), складові елементи якої поєднані з реальністю об'єктивною численними зв'язками і потребують такого ж ґрунтового всебічного розгляду, як і явища «реального світу».

Таким чином, основні тенденції дослідження літературного спадку Толкіна зводяться до вивчення толкінівського художнього світу як цілісної авторської міфологічної системи, а також виявлення витоків її образності та подальше осмислення з точки зору сприйняття читачем як самостійної художньої реальності, що зберігає свій зв'язок з реальністю об'єктивною, з літературною і культурною спадщиною людства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бонналь Н. Толкиен : мир чудотворца / Никола Бонналь. – Москва : Гелиос, 2003. – 366 с.
2. Бойніцький В. Огляд можливих напрямків літературно-критичного дослідження художніх творів Дж. Р. Р. Толкіна / В. Бойніцький // Мова у соціальному і культурному контексті. – Київ : Київський університет імені Т. Шевченка, 1997. – С. 229–231.
3. Бойніцький В. Відокремлення та автентичність створеного світу у романі «Володар Кілець» Дж. Р. Р. Толкіна / В. Бойніцький // Мовні і концептуальні картини світу. – Київ : Київський університет імені Т. Шевченка, 1998. – С. 187–198.
4. Кабаков Р. И. «Повелитель Колец» Дж. Р. Р. Толкина и проблема современного литературного мифотворчества / Р. Кабаков. – Ленинград : Ленингр. гос. пед. институт им. А. И. Герцена, 1989. – 16 с.
5. Муравьев В. Толкьен и критики. Обзор / В. Муравьев // Современная художественная литература за рубежом. – Москва : Прогресс, 1976. – Вып. 3 (117). – С. 110–114.
6. Шиппи Т. Дорога в Средземелье / Том Шиппи. – Санкт-Петербург: Лимбус-Пресс, 2003. – 824 с.
7. Шустова Э. В. Особенности и этапы исследования творчества Дж. Р. Р. Толкина в российской литературоведении / Э. Шустова. // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2015. – Вып. 3 (50). – С. 210–213.
8. Тихомирова О. В. Світоландшафт Арди : опозиція Валіно́р / Середзем'я / О. Тихомирова // Вісник Київського лінгвістичного університету. Філологія. – 2003. – Т. 6. – С. 174–180.

REFERENCES

1. Bonnal, N. (2003), *Tolkien: the world of a wizard [Tolkien: mir chudotvortsja]*, Gelios, Moscow, 366 p. (in Russian)
2. Boynitsky, V. (1997), “The Review of possible trends in J.R.R. Tolkien fiction works critical studying”, *Language in social and cultural context* [“Ogliad mozhlyvykh napriamkiv literaturno-crytychnoho doslidzhennia khudozhnikh tvoriv J.R.R. Tolkina”], *Mova u sotsialnomu i kulturnomu konteksti*], T. Schevchenko Kyiv University, Kyiv, pp. 229-231. (in Ukrainian).
3. Boynitsky, V. (1998), “The separation and autentity of the world created in ‘the Lord of the Rings’ by J.R.R. Tolkien”, *The linguistic and conceptual models of the world* [“Vidokremlennia ta avtentychnist stvorenoho svitu u romani ‘Volodar Kilets’ J.R.R. Tolkina”], *Movni i konceptualni kartyny svitu*], T. Schevchenko Kyiv University, Kyiv, pp. 187-198. (in Ukrainian).
4. Kabakow, R. (1989), “*The Lord of the Rings*” by J.R.R. Tolkien and the problem of modern myth creation in literature [“*Povelitel Kolets*” J.R.R. Tolkina i problema sovremennogo literaturnogo miphotvorchestva], A. Hertsen Leningrad state pedagogical institute, Leningrad, 16 p. (in Russian).
5. Muravyov, V. (1976), “Tolkien and critics. A review”, [“Tolkien i kritiki. Obzor”], *Sovremennaya khudozhestvennaya literatura za rubezhom*, Issue 3 (117), Progress, Moscow, pp. 110-114 (in Russian).
6. Shippey, T. (2003), *The Road to Middle – Earth [Doroga v Sredzemelie]*, Limbus-Press, Saint – Petersburg, 824 p. (in Russian).
7. Shustova, E. (2015), “The Specific features and stages of J.R.R. Tolkien works studying in Russia” [“Osobennosti i etapy issledovania tvorchestva J.R.R. Tolkina v rossijskom literaturovedenii”], *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki*, Issue 3 (50), Gramota, Tambov, pp. 210-213. (in Russian).
8. Tychomyrova O. (2003), “The landscape of Arda: Valinor / Middle – Earth opposition” [“Svitolandshaft Ardy: oposytsiia Valinor / Seredzemia”], *Visnyk Kyivskoho lingvistychnoho universytetu. Filolohya*, Vol. 6, pp. 174-180. (in Ukrainian).

